

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОСТІ НА ТЕРЕЗАХ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Алла Гоцалюк

Міжрегіональна академія управління персоналом

Анотація:

Структура та ієрархія ціннісно-смилових орієнтирів, які визначають зміст, буттєві мегатренди й перспективи на досяжне майбутнє, цілком об'єктивні й закономірні, зумовлені численними причинно-наслідковими зв'язками й передумовами. Утім, наскільки такий статус-кво бажаний з позицій гармонійного розвитку людини й суспільства? І в який спосіб оптимізувати ієрархію світоглядних візрців?

Гоцалюк Алла. Ценностные ориентиры современности на весах критического мышления.

Структура и иерархия ценностных ориентиров, которые определяют содержание, бытийные мегатренды и перспективы на обозримое будущее, вполне объективны и закономерны, обусловлены многочисленными причинно-следственными связями и предпосылками. Впрочем, насколько такой статус-кво желателен с позиций гармоничного развития человека и общества? И каким образом оптимизировать иерархию мировоззренческих образцов?

Hotsaliuk Alla. Value orientations of modernity on the weighbridge of critical thinking.

The structure and hierarchy of value orientations that define the content, life megatrends and prospects for the visible future are quite objective and legitimate due to multiple causal relationships and prerequisites. However, the question is how much this status quo is desirable from the standpoint of the harmonious development of man and society? And how can we optimize the hierarchy of philosophical models?

Ключові слова:

ціннісно-смилові орієнтири, критичне мислення, ієрархія світоглядних візрців, причинно-наслідкові зв'язки, оптимум, гармонійний розвиток людини й суспільства.

ценностные ориентиры, критическое мышление, иерархия мировоззренческих образцов, причинно-следственные связи, оптимум, гармоничное развитие человека и общества.

value orientations, critical thinking, hierarchy of philosophical models, causal relationships, optimum, harmonious development of man and society.

Ціннісні орієнтації задають континуум особистісного поля значущості. Генезис ціннісних орієнтирів найбільш змістовно й концентровано виражає проблему особистості. У цьому сенсі він становить винятковий інтерес і для теоретичної думки, і для соціальної практики. Питання про ціннісні уявлення ніколи так гостро не стояло перед людством, як у наш час. Поряд із зародженням нових ціннісних орієнтирів відбувається руйнування старих уявлень. Одні цінності втрачають сенс, а інші переходять з периферії до категорії пріоритетних. Формування ціннісних орієнтацій – тривалий і складний процес. Крім того, відбувається якісна зміна самої структури цінностей. Для перехідної (трансформаційної, модернізаційної) суспільної ситуації характерна зміна усталених пріоритетів ціннісних орієнтацій. Нині доводиться констатувати драматизм перехідного періоду, який відрізняється невизначеністю, соціальною дезінтеграцією, конфліктністю. При цьому недооцінка значення самого переходу, особливої стадії зміни одного стану на інший як самостійного процесу призвели до додаткового ускладнення перехідних процесів.

Система ціннісних орієнтацій може спричинити негативні явища, зокрема нігілістичне ставлення до сформованих звичаїв, моральних норм і норм закону, підвищений світоглядний категоризм і агресивність, відмежування від реальності у спосіб наркоманії, пияцтва тощо. Такі явища й тенденції віддзеркалюють багатоманітність прояву соціальної аномії та дезінтеграції суспільства, все

більш помітну тенденцію розпаду раніше сформованих соціальних зв'язків, соціальних ідентифікацій, солідарностей, а також своєрідну атомізацію, «відхід у себе», відчуження від соціальної дійсності. Тривожним симптомом є посилення релятивістських світоглядних пріоритетів, які вважають ціннісні судження справою смаку й довільних преференцій. Оскільки ж людина не може жити без цінностей і норм, то такий релятивізм перетворює людину на легку здобич ірраціональних систем цінностей. Сутність проблеми посилюється тією обставиною, що в теоретико-концептуальній сфері суспільні дисципліни вступили у фазу, яку з однаковою адекватністю буттєвому відповіднику можна відрекомендувати як апатичний хаос або ж хаотичну апатію.

Перелік джерел, присвячених філософському аналізу різних аспектів проблеми ціннісних орієнтацій, є доволі розлогим. Окремі положення філософської теорії цінностей розроблялися в німецькій класичній філософії, неокантіанстві (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). Теорія цінностей (аксіологія) як певний напрям у західній філософії сформувалася в першій половині ХХ ст. у працях М. Шелера, Н. Гартмана, Р. Перрі, С. Пеппера. У марксизмі теорія цінностей, її проблеми та методи їх розв'язання активно обговорювалися в 60–70-х ро. ХХ ст. (зокрема після конференції з питань філософської теорії цінностей, що відбулася в 1965 р. у Тбілісі). У 1985 р. у Тбілісі відбулася друга конференція, присвячена цінностям і ціннісним орієнтаціям. Питанню дослідження цінностей

і ціннісних орієнтирів присвячено чимало наукових праць. Так, зокрема, різні аспекти цієї теми знайшли відображення у працях В. Андрушенка, Є. Бистрицького, Б. Кримського, О. Леонтєва, М. Поповича, С. Рубінштейна, В. Табачковського та інших науковців.

Незважаючи на багатоманітність праць, відчувається потреба в цілісному аналізі ціннісних орієнтацій, який можливий унаслідок рефлексивного осмислення категорії «цінність». У цьому сенсі необхідно відзначити праці, що з'явилися останніми роками й у яких поняття «ціннісні орієнтації» органічно пов'язується з поняттями «духовне життя», «духовність», «духовна цінність». Ідеться насамперед про праці Л. Мікешіної, С. Поздєвої, В. Хазієва. Особливої гостроти проблема пошуку нових орієнтирів у складному світі сьогодення набуває в період соціальних криз, коли необхідно мобілізувати суспільство на подолання негативних наслідків і дати гідну відповідь на виклики часу. Насамперед у цьому сенсі постає завдання подальшого розроблення проблематики в її теоретичному та практичному аспектах.

Подібно до бджіл, які літають усупереч теорії повітроплавання, що не визнає за ними права на це, людське буття значно більшою мірою зумовлене *цінностями*, а не *достовірними науковими фактами*. Цій особливості цілком до снаги мотивувати корекцію онтологічного статус-кво, а щонайменше вона потребує рахуватися з нею. Тривалий час сперечаючись, чим є світло – хвилями чи частками, учені вирішили об'єднати обидва концептуальні підходи. Однак щодо самої процедури, тобто чому відбувається «світіння» – несуперечливого й вичерпного пояснення немає й досі. Ще один приклад: з погляду теорії еволюції довга шия жирафа – повний абсурд, оскільки вона непридатна ні для оптимізації харчування, ні для захисту. Креаціоністи навіть кепкують над еволюціоністами, що евентуальний жираф, шия якого була б завдовжки 2/3 від шиї сучасного жирафа, виявився б більш конкурентоспроможним. Науці також досі практично нічого не відомо про те, як птахам вдається відлітати у вирій і повертатися в одне й те саме місце. Здебільшого вчені вдаються до химерних пояснень із залученням магнітного поля Землі й досвіду, який успадковується пернатими неофітами трансконтинентальних подорожей. Однак таке пояснення не витримує критики у випадку з метеликом-монархом, який долає гігантські відстані, але живе не більше шести місяців, тому не летить за цим маршрутом двічі й не має у своєму розпорядженні досвідних даних з цього приводу.

Одним із творців сучасних міфів є економічна наука, яка потребує «об'єктивного» алібі для своєї діяльності й перетворюється за допомогою його

на систему квазінаукової ідеології. Як пише Ж. Бодрійяр, *«тавтологія – це ідеологія, що раціоналізує систему влади*. Снодійна здатність опіуму у вигляді принципу «це так, тому що це так»... чи магічний вислів «цей суб'єкт купує той чи інший предмет відповідно до свого вибору й уподобань» – усі ці метафори, діючи під прикриттям логічного принципу тотожності, насправді дають санкцію тавтологічному принципу тієї системи влади, тієї доцільності, яка відтворює соціальний порядок або, як у випадку з потребами, – доцільності порядку виробництва. *Ось чому економічна наука, яка у своїх розрахунках цілком могла б обійтися без поняття потреби як закодованого попиту, навпаки, відчуває в ньому достеменну необхідність як в ідеологічному підкріпленні»* [1, с. 64].

Організаційні принципи сучасної економіки тривалий час вважалися взірцевими й незаперечними. Втім, життя доводить, що це не відповідає дійсності. Зокрема, впродовж двох попередніх десятиліть чимало нобелівських лауреатів-економістів отримали нагороди за доведення доцільності випуску цінних паперів на базі іпотечних облігацій, а нині ці тренди вважаються причинами глобальної фінансово-економічної кризи. Тренд віртуалізації активів набув неймовірного поширення [5, с. 86–87]. Його сутність стисло можна передати формулою: купувати гроші, а не працювати. У книзі «За лаштунками Уолл-Стріту» Леон Ліві влучно уподібнив сутність і принципи дії сучасної глобальної економіки бульбашкам на фондових ринках, зокрема акціям корпорації з виробництва квітів, які нібито сяють у темряві. Він детально змалював, як до цієї бізнес-схеми долучаються значні суспільні прошарки: журналісти поширюють міфічні відомості про такі квіти, експерти «фахово оцінюють» сумнівний продукт, страхові компанії нібито «убезпечують інвесторів від можливих ризиків» і под. Коли котирування акцій кампаній сягає апогею, її засновники знімають вершки, акціонери ж залишаються із сумнівними цінними паперами, а на додачу ще й із запитанням: а чи сятимуть квіти вночі?

Аби вчасно врахувати домінуючі тенденції, якомога повнішу інформацію про тренди в середовищі «сигнальних прапорців» хочуть мати всі. Втім, іноді аналітичні очікування навіть найавторитетніших економістів можуть істотно розбігатися з фактичними даними. Наприклад, один з провідних економічних журналів «Euromoney» в 1980 р. надрукував прогнози півтора десятка провідних аналітичних установ стосовно курсу німецької марки щодо долара. Вердикт цих гуру експертного середовища від фінансів та економіки коливався в межах 1,60–1,72 марки за долар. Натомість до кінця року марка подешевшала до 2,35! Коли фундатори пошукової системи «Google»

презентували своє know-how, то намагалися продати свій бізнес за \$1 мільйон. Однак жодна комп'ютерна корпорація Силіконової долини не наважилася зробити таку незначну інвестицію. Минуло десятиліття – і щорічний прибуток «Google» становив уже понад \$10 мільярдів, а ринкова ціна компанії «переплюнула» \$100 мільярдів. Іронія криється в тому, що аналітики Силіконової долини вважаються найкращими експертами в питаннях передбачення технологічних тенденцій.

Однією з найбільших проблем (чи пак – глухих кутів) сучасної соціальної теорії є світоглядна схоластика, яка витлумачує новітні ринкові відносини як суто технологічні й раціональні механізми, а також абсолютизує поточну фазу глобалізації в статусі ортодоксальної норми та кінцевої мети всієї історії. За атомарну мікрооснову глобалізаційного макропроцесу взято принцип максимізації утилітарної вигоди – своєрідна «невидима рука» А. Сміта, щоправда, доведена до абсурдних у своєму категоризмові меж. Настала ера глобальної експансії ринку абстрактних цінностей, коли для трейдера немає різниці, куди вкладати цінні папери – у Норвегію чи Ботсвану, Буркіна-Фасо чи Люксембург, – головне, щоб «скрізь були приблизно однакові, звичні правила ділової гри, існували порівнювані абстрактні вартості, інституційні та інфраструктурні умови для безперешкодного руху капіталів по світу у вигляді правових норм, що сприяють бізнесу, бірж, філій світових банків, інвестиційних фондів, комп'ютерного зв'язку й всюдисущих готелів «Меріот». У спрощеному вигляді це і є глобалізація» [4, с. 19].

На думку Ж. Бодрійяра, в умовах гіперреальності ринкова економіка фактично зникає, поступаючись місцем економіці бажання й символічного обміну. Для ринкового успіху товару (незалежно від того, чи йдеться про якусь річ, твір мистецтва чи соціально значущу інформацію) використовуються *техніки спокушання*, які прийшли на зміну як soft-версії наявним раніше *технікам відкритого підпорядкування*. Сутність і цілі зваблювання мас у сучасному суспільстві були комплексно окреслені Ж. Бодрійяром у праці «Спокуса» [2, с. 90–91]. Проблема феномена спокуси полягає в його інструментальній амбівалентності. З одного боку, кожна спокуса лукава й підступна; з іншого – спокуса є не просто одним зі складників Життя, не лише його невіддільною, атрибутивною та імперативною дешицею: за великим рахунком, Спокуса і є Життям, точніше, його спонукальним стрижнем і життєдайною інтригою. Саме вона запліднює буттєву рутину Сенсом, Метою, Жертовністю. За її відсутності Життя зберігає хіба що формально-номінальні ознаки. Це лише Ніщо в подібі Життя – у прикрій, недоречній,

трагікомічній подібі.

Українською актуальною є необхідність з'ясування, яким алгоритмом дії визначається життєдіяльність людини, її ціннісно-орієнтаційні пріоритети й трансцендентні інтенції. Саме в цьому криється найбільша таїна людської світобудови, ті скріпи, які забезпечують єдність багатоаспектної, амбівалентної, контраверсійної і навіть відцентрової генеалогії людського єства. Пікантна особливість полягає в тому, що в таких справах немає дна, ступивши на яке, можна з упевненістю твердити, що ти пізнав істину. Тут є лише можливість досягти певного аргументаційного, пропагандивного та іміджевого ефекту. Або не досягти його. Приміром, концептуальний конструкт «стабільного розвитку» є доволі підозрілим: ним оперували ледве не всі антиутопії, починаючи від праці Олдоса Хакслі «О, дивовижний новий світ!» і закінчуючи романом Джорджа Оруела «1984». У цих «ідеальних» соціумах було майже все: технологічна досконалість, добробут, безконфліктність тощо. Не було, здавалося б, дрібнички – людських почуттів, щирості, співчуття та деяких інших екзистенціалів, які атестують нас як *людей*, а *просто суспільство* – як *людське суспільство*.

Якщо Жан Бодрійяр значну частину своєї творчості присвятив висвітленню різних аспектів «симуляції актуальної реальності», то Гі Дебор аналізував «суспільство спектакля», а Поль Вірільо зосередив зусилля на концептуалізації «заміщення, витіснення актуальної реальності реальністю віртуальною». Світоглядну спорідненість цим концепціям забезпечила стрижнева ідея, згідно з якою наочність влади, повсякденність її технологій і втілень веде до парадоксального результату – «чим більше влада демонструє себе, тим більше вона прихована, неловима й тим краще вона сховалася» [6, с. 14]. Символічна влада – істотний атрибут усіх форм сучасних владних відносин. Її онтологічним базисом і водночас цільовим орієнтиром є символічний капітал. Символічна влада спонукає людей сприймати дійсність крізь певну світоглядно-аксіологічну призму; вона нав'язує певні стереотипи, артикулює розбіжності, роблячи їх «видимими й очевидними», оформлюючи в такий спосіб соціальні групи та їхні позиції щодо знакових аспектів життєдіяльності [7, с. 166]. Символічній владі треба віддати належне, адже щоб змінити чи зберегти соціальний статус-кво, необхідно передовсім змінити чи зберегти способи його сприйняття, а вже на підставі цього – практичну діяльність. Здебільшого «символічна влада здійснюється не у вигляді усвідомлених актів, а опосередковано – через способи її відображення, оцінки та дій, які формують світоглядні пріоритети латентно, а тому перебувають поза

сферою свідомості й вольового контролю» [7, с. 27]. Така буттєво-стилістична особливість уподібнює символічну владу невлівимій посмішці Чеширського kota або китайському дао, яке має привілей бути скрізь і ніде одночасно.

Ціннісні пріоритети постають результиуючим ефектом інтелектуальної культури. Якщо люди не сформують у собі здатність до рефлексії над своїми почуттями й думками, то духовність у пошуках цінностей буде підживлюватися в основному нерозумінням і непорозумінням. Щоб людина не була захоплена знеацька проблемними викликами світоглядного гатунку, їй необхідно виробити, точніше – перепрощую за тавтологію – перманентно культивувати культуру рефлексії над цінностями. У цьому сенсі значний світоглядний ресурс містять праці фундатора інтерпретативної антропології Кліффорда Гірца (1926), який простежив еволюцію концепції культури від її осмислення

як ціннісно орієнтованої дії до її розуміння як сукупності ігор і, нарешті, до трактування її як тексту. За семіотичною концепцією К. Гірца, людина образно уподібнюється павуку, а культура – павутині смислів, яку людина-павук перманентно структурує й удосконалює. Аналіз культури апріорі повинен бути розуміючим, діалогічним, інтерпретативним, а це передбачає пошук значень, інтерпретацію смислів.

Культура вже як така є аксіологічним феноменом, а «культурні моделі – релігійні, філософські, естетичні, наукові, ідеологічні – це «програми»; вони постачають нам шаблони або креслення для організації соціальних і психічних процесів так само, як генетичні системи надають шаблон для організації процесів органічних» [5, с. 247]. Коректна ціннісна орієнтація завжди формувалася внаслідок роздумів, а оцінка системи ціннісних орієнтації сама є продуктом ціннісного підходу.

Список використаних джерел

1. Бодрийяр Ж. К критике политической экономии знака / Жан Бодрийяр. — М. : Библион – Русская книга, 2003. — 272 с.
2. Бодрийяр Ж. Соблазн / Жан Бодрийяр ; пер. с франц. А. Гараджи. — М. : Ad Marginem, 2000. — 318 с.
3. Гирц К. Интерпретация культур / К. Гирц ; пер. с англ. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. — 560 с.
4. Дерлугьян Г. Современное обществознание: от теоретических прорывов к неоклассическому синтезу? / Г. Дерлугьян // Ойкумена : Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Ред. кол. : В. П. Семиноженко и др., науч. ред. и сост. А. А. Фисун. — Харьков, 2009. — Вып. 6. — 280 с.
5. Нейсбит Д. Мегатренды / Д. Нейсбит. — М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2003. — 380 с.
6. Шабурова О. В. Концепт «тайна власти» и возможности его прочтения / О. В. Шабурова // Социемы ; под ред. В. Е. Кемерова, Т. Х. Керимова, В. А. Швырева. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. — Вып. 7. — С. 9—23.
7. Bourdieu P. Language and Symbolic Power / P. Bourdieu. — Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1991. — 316 p.

Відомості про автора:

Гоцалюк Алла Анатоліївна
lkarпова@voliacable.com

Міжрегіональна академія управління персоналом
вул. Фрометівська, 2, м. Київ,
Київська обл., 03039, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1310>

Надійшла до редакції: 16. 12. 2015 р.
Прийнята до друку: 21. 12. 2015 р.

References

1. Baudrillard, J. (2003). *For a Critique of the Political Economy of the Sign*. Moscow : Biblion – Russkaia kniga. [in Russian]
2. Baudrillard, J. (2000). *Seduction. Tran. from French by A. Garadzhi*. Moscow : Ad Marginem. [in Russian]
3. Geertz, C. (2004). *The Interpretation of Cultures*. Tran. from English. Moscow : Russian political encyclopedia (ROSSPEN). [in Russian]
4. Derlugian, G. (2009). Modern social studies: from theoretical breakthrough to neoclassical synthesis? *Oikumena : Almanac of comparative studies of political institutes, socio-economical systems and civilizations*. Kharkov, Issue 6. [in Russian]
5. Naisbitt, J. (2003). *Megatrends*. Moscow : Publishing AST : ZAO NPP "Yermak". [in Russian]
6. Shaburova, O. V. (2001). The concept of "secret of power" and possibilities of its interpretation. *Sotsiemy*. Yekaterinburg : Publishing of the Ural University, Issue 7, 9—23. [in Russian]
7. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press. [in English]

Information about the author:

Hotsaliuk Alla Anatoliivna
lkarпова@voliacable.com

Interregional Academy of Personnel Management
2 Frometivs'ka St., Kyiv, Kyiv region,
03039, Ukraine
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1310>

Received at the editorial office: 16. 12. 2015.
Accepted for publishing: 21. 12. 2015.